Programplan

AREAL- OG NATURBASERT NÆRINGSUTVIKLING

(AREAL-programmet)

Hittar du tvenne slantar
- sade Li Ti på en resa -
köp då ett brød och en blomma.
Brødet er till för att eta.
Blomman du köper betyder
att livet er värd att leva.

1. SAMMENDRAG

Programmets hovedfokus er på kunnskapsproduksjon til støtte for næringsutvikling basert på bærekraftig bruk av arealressursene. Programmets primærmålgrupper er arealbasert næringsliv og myndigheter innenfor fiskeri og havbruk, landbruk (jordbruk, hagebruk og skogbruk) og reindrift. I tillegg er reiselivet en målgruppe i programmet.

Programmet har to hovedinnretninger:
For det første skal det utvikle kunnskap til støtte for areal- og *naturbasert* næringsutvikling og bidra til innovasjoner for å oppnå økt kunnskap, mangfold og konkurransedyktighet i hele verdikjeden. Satsingen er først og fremst tenkt å bidra til å øke mulighetene for lønnsomme vare- og tjenesteproduksjoner - ikke minst gjennom fokusering på kostnader - som alternativ til de tradisjonelle volumproduksjonene i bygde- og kystsamfunnene. Programmet omfatter ikke næringsutvikling knyttet til mat, som ligger i Matprogrammet og Havbruksprogrammet, heller ikke næringsutvikling knyttet til tre, som ligger i Treprogrammet.

For det andre skal programmet utvikle kunnskap til støtte for *næringspolitikk, handelspolitikk, arealpolitikk og tilhørende offentlig virkemiddelbruk* innenfor fiskeri, havbruk, reindrift og landbruk. I gjennomføringen av denne delen av programmet foreslår plangruppa at det nedsettes en egen referansegruppe med medlemmer fra forvaltning og næringsliv til støtte for programstyrets arbeid.

Det vil være behov for avklaring av ansvar, samarbeid og koordinering innenfor flere tematiske områder, samtidig som muligheter for synergi må stimuleres på tvers av de ulike programmene. I tillegg bør det skapes møteplasser for bransjer og næringer, forvaltningen og forskningen, til støtte for utvikling av flere av de sentrale forskningstemaene i programmet.

2. INNLEDNING

Landbruk, reindrift og fiske har hatt avgjørende betydning for nasjonal verdiskapning og for bosettingsmønsteret i landet. Fiskeri- og landbruksnæringene med tilhørende foredlingsindustri står for til sammen ca 170 000 årsverk og har en produksjonsverdi på om lag 150 milliarder kroner årlig, fordelt på 50 milliarder kroner på produsentleddet og 100 milliarder kroner på næringsmiddel- og foredlingsindustrien. Samlet eksportverdi er i overkant av 40 milliarder kroner. I tillegg kommer de økonomiske og samfunnsmessige ringvirkninger av næringsvirksomheten. Omsetning i norsk matindustri alene er på ca 105 milliarder kroner hvorav bearbeiding og konservering av fisk og fiskevarer utgjør 26,5 milliarder kroner. Rammebetingelsene for norsk jordbruk og matindustri er i endring. Internasjonale avtaler, nasjonale forhold og endringer i forbrukernes behov krever at næringsaktørene innretter seg mot markedet på nye måter for å sikre fremtidig lønnsomhet og verdiskaping. Det er viktig at myndighetene iverksetter tiltak og gjør prioriteringer som understøtter en slik fremtidig verdiskaping. Hovedmålet for landbruksrelatert næringsutvikling er å få til økt lønnsomhet i foretakene med utgangspunkt i en bærekraftig bruk av landbrukets og bygdenes ressurser.

Skogbaserte næringer er av stor betydning med hensyn til sysselsetting og verdiskaping. Førstehåndsverdien av den årlige tømmeravvirkning er ca 4 milliarder, mens skogindustriens omsetning er ca 40 milliarder kroner. De skogbaserte næringene opererer i internasjonale markeder og møter internasjonale markedskrav, mens rammevilkårene for disse næringene er gitt nasjonalt. Det eksporteres skogprodukter for 12-14 milliarder kroner årlig. Forslaget til

handlingsplan for utmarksnæringer som nylig er utarbeidet for LMD, setter fokus på tiltak som kan bidra til å øke inntektsmulighetene fra utmarksbasert reiseliv.

For fiskeriene og havbruksnæringen er ressursforvaltning og kostnadseffektiv produksjon hovedutfordringene. De siste årene har markedskravene økt, blant annet gjennom krav om miljøsertifisert råstoff og gjennom skjerpet konkurranse i de tradisjonelle markedene. Norsk fiskerinæring er avhengig av å eksportere over 90 % av produksjonen. Dette gjør at vilkårene for adgang til de internasjonale markedene er kritiske for næringen. Dels handler dette om handelspolitikk, regelverket for handel, nivået på toller og tariffer - dels om en rekke ikke-tariffære forhold. Fiskeri- og havbruksnæringen har et stort potensiale når det gjelder videreforedling av råvarer i Norge. Her ligger synergier med den landbruksbaserte næringsmiddelindustrien som kan gi betydelig verdiskaping og vekst i sårbare regioner.

Reindrift er en liten, men svært arealkrevende næring i nasjonal målestokk. Både i samisk og lokal sammenheng har den stor betydning - økonomisk og sysselsettingsmessig. Reindriftsnæringen har stor kulturell betydning lokalt så vel som nasjonalt. For at reindriftsnæringen også i fremtiden skal bli en sentral del av det materielle grunnlaget for samisk kultur, er det viktig at reindriften oppfattes og forvaltes som en næring. hovedutfordringene.

De naturressursbaserte næringene skal videreutvikles innen politiske rammebetingelser fastsatt av ulike sektormyndigheter. Virkemidlene fra miljø-, fiskeri-, havbruks-, reindrifts- og landbrukspolitikken legger hver for seg føringer som har konsekvenser for *næringsutvikling*, *arealutnyttelse* og *bosetting*. Det vil også være spenninger mellom dereguleringer som skal bidra til å øke den *økonomiske effektiviteten i næringene*, og nye reguleringer som skal bidra til at næringene oppfyller krav fastsatt ut fra *andre samfunnspolitiske målsetninger*. Overnasjonale organ, som WTO og EØS/EU-lovverk/institusjoner, legger i økende grad føringer på den nasjonale næringspolitikken. Handelspolitisk vil rammebetingelsene preges av økt konkurranse fra lavkostland og land med stordriftsfordeler i matproduksjon og nærings-middelindustri. Handelen med matvarer er et av de mest regulerte områder i verdenshandelen. En lang rekke virkemidler benyttes for å regulere handelen mellom nasjoner, som f.eks. toll og importkvoter. I tillegg stilles ulike former for kvalitetskrav ved handel med landbruksvarer. Innenfor handelen med sjømat har Norge også erfart anklager om dumping. Utviklingen i WTO i retning av en økt globalisering av handelen, parallelt med etablering av regionale handelsblokker gjennom frihandelsavtaler, skaper også nye utfordringer for norsk næringsliv. Gjeldende WTO-avtale innebærer deregulering for en rekke produkter - men samtidig betydelige forpliktelser knyttet til importvern, eksport- og produksjonsstøtte og kvalitetskrav. Krav til standardisering implementeres i økende grad i norsk lovgivning. Disse prosessene har fått, og vil fortsatt få, stor effekt for næringsutøvelse i Norge.

Norge har klare fortrinn med bosetting og levende lokalsamfunn over hele landet, kombinert med unike utmarksarealer. Det norske kulturlandskap og en velutviklet infrastruktur har stor verdi for turismen. Utmarksressursene gir grunnlag for miljøvennlig produksjon og produkter med særpreg både for det nasjonale og internasjonale markedet. Allemannsrett gir private aktører mulighet for å lage spesielle reiselivstilbud hvor den frie ferdselen inngår som viktig element. Det er også et stort potensial for økt næringsbruk og tilrettelegging for turisme i fjellområdene, både innenfor og i tilknytning til vernede områder. Det ligger et potensial i å tilby nye og bedre matopplevelser basert på norske råvarer, matkultur og kokkekunst. Det ligger fortsatt et betydelig potensial i å tilby de reisende ulike tjenester og produkter, med basis i stedegen kultur. Videre kan tilbud om opplevelser knyttet til helse, sport, dyr, mat,

natur, jakt, fiske osv. øke inntektsmulighetene for reiselivsaktørene vesentlig. Kysten og havet representerer viktige rekreasjonsverdier og kystbasert reiseliv kan bli en viktig vekstnæring. I kystområdene vil integrasjon med annen virksomhet (f.eks. fiske og turisme) kunne åpne for nye næringsmessige tilpasninger.

Det er sterke koblinger mellom landbruk, reindrift, fiskeri, øvrig næringsliv og reiseliv. Det er også en økende erkjennelse av felles utfordringer og muligheter både i reiselivsnæringen og i landbruket. For å realisere potensialet på dette feltet, trengs det koordinering både når det gjelder næringspolitikk og forskning. Programmet vil i noen grad kunne stå for en slik koordinering når det gjelder forskning.

Norge er et høykostland på de fleste områder og dette skaper spesielle utfordringer for arbeidsintensiv produksjon, men gode menneskelige og materielle ressurser gir muligheter innen mange typer økonomisk virksomhet. Forskningen vil spille en viktig rolle for videre utvikling av de areal- og naturbaserte næringene, samt bidra til å realisere næringenes muligheter innenfor en stadig sterkere konkurranse og markedets endrede behov.

Programmet forholder seg til en rekke plandokumenter og prosesser som for eksempel:
- Handlingsplan for prioriteringer innen mat- og landbruksforskning (LMD/NFR 2001)
- Langtidsplan for landbruksforskningen
- LMDs strategi for næringsutvikling: Landbruk - mer enn landbruk (2004)
- Forskningsrådets strategi (2004)
- LMDs strategi for LandbrukPluss
- FKDs strategiplan 2001-2003: Verdier fra havet – Norges framtid
- FKDs Miljøhandlingsplan 2000-2004
- LMDs Miljøhandlingsplan 2000-2004
- Forskningsrådets plandokument for kystsonesatsning

Programmets ***primærmålgrupper*** er i første rekke framtidsrettet næringsliv og myndigheter innenfor fiskeri og havbruk, jordbruk, reindrift, skogbruk og reiseliv. En viktig målgruppe for å realisere innovasjonspotensialet og bistå med forvaltningsrettet kunnskapsproduksjon er FoU-miljøene. Programmet vil derfor også bidra til utvikling av relevant vitenskapelig kompetanse og kapasitet i henhold til det nasjonale behov og på et internasjonalt faglig nivå.

3. VISJON OG MÅL

3.1. Visjon

Økt verdiskaping i de areal- og naturbaserte næringene.

3.2. Mål

Programmet skal
- være en aktiv medspiller for næringslivet innenfor arealbasert næringsutvikling (ut over mat og tømmer) i produksjon av kunnskap som styrker innovasjon, lønnsomhet og markedsinnretning
- utvikle kunnskap til støtte for bærekraftig næringspolitikk og forvaltning innenfor arealbaserte næringer, herunder fiskeri, havbruk, landbruk, reindrift og reiseliv
- bidra til at FoU-miljøene har kompetanse på internasjonalt nivå innenfor områder som er relevante for næringsliv og offentlig sektor

4. FAGLIGE PRIORITERINGER. TEMATISKE SATSINGSOMRÅDER INNENFOR PROGRAMMET

Programmet består av to tematiske hovedsatsningsområder. Hovedsatsningsområdet *Arealressurser, innovasjon og næringsutvikling* skal først og fremst utvikle kunnskap og bidra til innovasjoner for å styrke arealbaserte næringer. Satsingen skal dekke hele verdikjeden, og forskning som har fokus på flere ledd i verdikjeden vil bli prioritert.

Det andre hovedsatsingsområdet *Næringspolitikk og forvalting* har fokus på den offentlige sektors rolle som regulerende og stimulerende instans for ulike typer næringsvirksomhet innenfor fiskeri, havbruk, landbruk, reindrift, reiseliv og annen tjenesteyting.

Nedenfor er det listet opp temaer innenfor de to hovedsatsningsområdene, som programmet vil omfatte:

4.1. Arealressurser, innovasjon og næringsutvikling

Den videre næringsmessige utvikling basert på arealressursene beror i stor grad på evnen til å samordne produksjon og markedsmuligheter. Behovet for FoU basert kunnskap vil øke i en økonomi som i stadig større grad blir avhengig av økt innovasjonsgrad, entreprenørskap, omstilling og evne til å tilpasse seg stadige endringer i markedet og i rammevilkåra.

4.1.1. Arealer og landskap som næringsgrunnlag

Programmets hovedfokus er på kunnskapsproduksjon *til støtte for næringsutvikling basert på bærekraftig bruk av arealressursene.* Det bør fokuseres på de muligheter som ligger i å kombinere tradisjonsrike driftsformer med nye produksjoner, innenfor rammer som kan ivareta og videreutvikle allerede eksisterende fortrinn/verdier knyttet til næringsvirksomhet, kulturminner og natur. Det er aktuelt med både nye produkter, nye produksjonsformer, nye tjenester og nye kombinasjoner av produkter og tjenester som grunnlag for forretningsmessig virksomhet. Bruk av arealressurser til produksjon av produkter som retter seg mot fritids- og rekreasjonsbehov innebærer muligheter for næringsutvikling. For eksempel er det et betydelig potensiale innen hestehold, men hundesport kan også være et annet felt med muligheter Arealer og bruk av arealer innebærer kultur, historie og tradisjoner som kan gi grunnlag for næringsutvikling. Det norske kulturlandskapet har stor verdi for turismen, men er gjenstand for store utfordringer med bakgrunn i strukturendringer og utbyggingsinteresser. I deler av landet er kulturlandskapet truet av gjengroing - mens naturbelastninger og utbygging er en stor utfordring i pressområdene. Den økende konkurransen om arealressursene reiser spørsmål om næringsaktørers og allmennhetens tilgang til og rettigheter til ressursene.

Det er kunnskapsbehov knyttet til kulturlandskapets rolle som grunnlag for utvikling av nye arealbaserte næringer. Hvordan kan kulturlandskap, historie og tradisjoner som kollektive goder eventuelt utnyttes i næringsøyemed, og hvilke synergier og interessekonflikter kan oppstå i den sammenheng? Viktige tema vil være: Attraktive bosteder med tilhørende arealressurser som premissleverandør for bosetting, næringsutvikling og nyskaping. Hvilke forhold påvirker utbudet av arealressurser og hva gjør at den enkelte eiendom fremstår som attraktiv? Gir den økende konkurransen om arealressursene seg utslag i konservering av eierforholdene og mulighetene for næringsutvikling og nyskaping? Allemannsretten som forutsetning for lokal næringsutvikling er også et interessant tema. Spørsmålet om næringsmessig arealbruk i tilknytning til områder hvor det er ulike verneinteresser (naturvern

så vel som jordvern) er en annen aktuell problemstilling, og hvordan kobler man næringshensyn og vernehensyn? Et annet felt av interesse ligger i gråsonen mellom de to delene av programmet: Kommunen er både forvalter av arealressurser samtidig som den er en næringsaktør. Hvilke problemstillinger følger av denne dobbeltrollen?

4.I.2. Innovasjon og næringsutvikling

Svært mange av aktørene i den arealbaserte næringsvirksomhet består av småbedrifter med begrensede økonomiske og kunnskapsbaserte ressurser. Evnen til å koble ressurser er kjennetegn på entreprenørskap og nyskaping, og det vil være en viktig oppgave for programmet å legge forholdene til rette for at denne evnen kan styrkes. Mye av innovasjonsvirksomheten foregår i interaksjon mellom aktører, og det er viktig å utvikle gode systemer for hvordan slike nettverk kan brukes aktivt for å gjennomføre innovasjoner. Utvikling av næringsmodeller basert på samarbeidsløsninger eller kollektivt entreprenørskap er en viktig oppgave. Det samme gjelder kobling og integrasjon mellom ulike typer næringsvirksomhet. Det er også behov for studier som retter søkelyset mot innovasjonsledelse i små virksomheter. Hvordan ledes innovasjonsprosjekter i selskapene/bransjene og hvilke kunnskap og ledelsesprinsipper er viktige for å øke innovasjonshyppigheten i næringene?

Blant det vide spekteret av næringsaktiviteter som drives med utgangspunkt i landbrukets menneskelige og materielle ressurser, er såkalt ”grønn tjenesteproduksjon”, definert som landbrukets tilbud av tjenester rettet mot helse- omsorgs- og utdanningssektoren. Interessen for ”grønne tjenester” fra landbruket er økende. Utviklingen i helse- og omsorgssektoren kan øke mulighetene for tilbud av tjenester overfor offentlig sektor. F.eks. kan tilbud rettet mot skolen bidra til at barn og unge får økt kunnskap om, og interesse for, landbruket og biologiske prosesser. Grønn tjenesteproduksjon er ett av de områdene innen alternativ næringsutøvelse i landbruket som vokser raskest, og der potensialet er stort. Bioenergi er en ønsket alternativ energiform da den er basert på en fornybar og CO2 nøytral ressurs. Dette er en viktig landbrukspolitisk satsing for å skape inntekt og arbeidsplasser knyttet til landbruksnæringen. Økt bruk av bioenergi kan også gi positive synergier i forhold til opprettholdelse av kulturlandskapet.

Et viktig spørsmål i forbindelse med innovasjon og arealbasert næringsutvikling er knyttet til betydningen av lokalsamfunn og lokalt miljø. Det er store variasjoner mht å lykkes med næringsetableringer under tilsynelatende ellers like sosioøkonomiske forhold. Holdninger blant folk i lokalsamfunnet kan også ha betydning for hvor godt man lykkes med nye næringsetableringer. Det er behov for økt innsikt i hvordan lokale og regionale produksjonssystemer, kulturer og kunnskapssystemer gir grunnlag for utvikling og verdiskaping.

Et annet forhold er de aggregerte virkninger av at flere aktører etablerer ny næringsvirksomhet basert på de samme ressurser eller felles markedssegment. For eksempel vil en satsing på ny næringsutvikling for en aktør både kunne gi synergier samtidig som det kan virke negativt på en annen aktørs mulighet til å etablere en annen ny næring. Hvordan bør næringsklynger stimuleres og hvordan skaper man syneriger mellom de tradisjonelle primærnæringene og de nye næringsaktivitene? Hvilke sosiale, kulturelle og strukturelle forhold fremmer dynamisk samarbeid om næringsutvikling i et område? Hvilke hindringer finnes og hvordan unngå utilsiktede konsekvenser av offentlige virkemidle? Hvordan vil situasjonen for primærnæringene totalt sett påvirke mulighetene for å få til nye næringsaktiviteter? Forholdet til etablerte aktører innen tjenesteproduksjon som omsorg og

reiseliv. Hva er forutsetningene for samarbeid? På en rekke av disse områder kreves det forskningsbasert kunnskap om potensialet for næringsutvikling skal kunne realiseres.

4.I.3. Markedsforskning

Markedsrettet og bærekraftig produksjon av varer og tjenester må ta utgangspunkt i kundenes forventninger til produkter, tjenester, kvalitet og pris. Programmet vil derfor omfatte markedsforskning knyttet til forbrukeradferd, utviklingstrekk i markedene, produktstandard/kvalitetskrav og markedstilpasning for areal- og naturbaserte produkter.

Målet innenfor tjenesteproduksjon med utgangspunkt i rettigheter til bruk av arealer, er økt lønnsomhet og flere tilbydere av tjenester med basis i landbrukets ressurser og verdier. Her vil det være et sentralt mål å bidra til ny kunnskap for å kunne utnytte potensialet for utvikling av lønnsomme produkter og tjenester rettet mot nasjonal og internasjonal etterspørsel etter rekreasjon og reiseliv.

Effektiv produksjon og god kvalitet er ikke tilstrekkelig dersom produktverdier ikke kommuniseres, oppfattes og aksepteres av forbrukerne. Forbruks- og innkjøpsmønstre er forskjellige, endres over tid og påvirkes av en rekke kulturelle og strukturelle forhold, som igjen påvirker utviklingen av individuelle preferanser og behov. Effektiv kommunikasjon om miljøkvaliteter og produktenes opprinnelse vil være et viktig konkurranseelement i tiden framover. Det faktum at annonsering og markedskommunikasjon blir viktigere og ofte koster mer enn selve produktutviklingen, gjør dette til et viktig kunnskapsområde. Det er behov for å skape forskningsmessig innsikt i de forhold, mekanismer og prosesser som ligger til grunn for utvikling av regionale merkevarer på tvers av bransjer og produkter knyttet til areal- og naturbaserte produkter, for å lykkes i internasjonale markeder. Det samme gjelder strategier for bygging av regionale merker for markedsføring av reiseliv, produkter og tjenester.

4.I.4. Organisering, kompetanse og ledelse

Et trekk ved de arealbaserte næringene er det store innslaget av små og mellomstore foretak, ofte organisert som familiebedrifter. Det er behov for mer systematisk kunnskap om forutsetninger og krav som stilles til disse bedriftene for at de skal kunne hevde seg i en stadig mer skjerpet konkurranse. Det er viktig å finne frem til hensiktsmessige organisatoriske løsninger både internt i den enkelte bedrift og ikke minst mellom bedrifter. Kunnskap om organisering og logistikk er en nødvendig forutsetning for vekst i det arealbaserte næringslivet. Det er videre kunnskapsbehov knyttet til fagkompetanse, motivasjon og ledelse som konkurransefaktor.

Det er også kunnskapsbehov knyttet til organiseringen av reiselivsbransjene og samarbeidet mellom de arealbaserte næringene og reiselivet. Det er behov for bedre og gjennomgående produktorganisering som kobler produkter sammen til totalopplevelser, som kobler tilbyderne til destinasjoner eller temasatsinger, samt til kanaler for markedsføring, salg og distribusjon. Hva kjennetegner de områder som har vært flinke til dette? Små aktører har begrensede ressurser, hvordan virker dette inn på tilgangen på kunnskap og på mulighetene og villigheten til å ta risiko og til å gjøre strategiske valg? Hvordan er små bedrifter og næringsaktører i primærnæringene rustet i forhold til kompetanse og organiseringsmodeller for ny næringsutvikling? Hvilke hindringer møter små primærnæringsbedrifter som skal samarbeide med større og etablerte bedrifter, for eksempel innen reiseliv?

4.2. Næringspolitikk og forvalting

Den norske næringspolitikken overfor fiskeri, havbruk, landbruk og reindrift blir i stadig sterkere grad påvirket av utviklingen i internasjonal handelspolitikk. WTO vil påvirke både det nasjonale støttenivået, tollsatser og eksportmuligheter. Endringer i landbruks- og kystpolitikken kan få store konsekvenser for utnyttelse av kulturmiljøer og naturressurser. Størrelsen på og innretningen av overføringene til landbruket vil påvirkes av de nye forhandlinger i WTO. Nasjonale støtteordninger til landbruket kan stå overfor store endringer. Dette øker behovet for økonomisk avkastning av ressursgrunnlaget gjennom effektivisering eller alternative bruksmåter som kan gi en merverdi.

Samtidig skal de naturressursbaserte næringene videreutvikles innen de politiske rammebetingelsene som nasjonale sektormyndigheter fastsetter. Virkemidlene fra miljø-, fiskeri-, havbruks- og landbrukspolitikken legger hver for seg føringer som har konsekvenser for *næringsutvikling*, *arealutnyttelse* og *bosetting*. Det er spenninger mellom dereguleringer som skal bidra til å øke den *økonomiske effektiviteten i næringene*, og reguleringer som skal bidra til at næringene oppfyller krav fastsatt ut fra *andre samfunnspolitiske målsetninger*.

4.2.1. Næringspolitikk i landbruk, reindrift, fiskeri og havbruk

Programmet vil bidra til å belyse nasjonal virkemiddelbruk innenfor internasjonale rammer og konsekvensene av ulike reguleringer for næringsaktørene og for samfunnet. Det er et kontinuerlig behov for ny innsikt i virkningene av offentlige reguleringer og effektene av handelspolitikk, næringspolitikk, arealpolitikk og tilhørende offentlig virkemiddelbruk både på aggregert nivå og bedriftsnivå.

Redusert grensevern blant annet på grunn av endringer i de internasjonale handelsavtalene gir økende konkurranse fra importerte produkter samtidig som det forutsettes at trenden med økt globalisering av matvarehandelen vil fortsette. Disse endringene åpner også for eksport i større grad enn i dag, blant annet for nisjeprodukter med norsk særpreg. Her ligger det store kunnskapsutfordringer for den norske matindustrien.

Det er også behov for mer forskning om sammenhenger mellom driftsformer, kulturlandskap, matvaretrygghet, risiko, miljø- og forbruksforhold. Parallelt med effektivisering av volumproduksjonene i de naturbaserte næringene blir det viktig å ta i bruk mangfoldet av menneskelige og materielle ressurser for å utvikle ny næringsvirksomhet. Det er behov for å øke kunnskapsgrunnlaget til støtte for politiske beslutninger omkring de areal- og naturbaserte næringenes videre utvikling blant annet når det gjelder skatte- og investeringspolitiske virkemidler, men også i forhold til eiendomspolitikken. Det er også kunnskapsbehov knyttet til disse næringenes betydning for produksjon av kollektive goder, og hvordan kollektive goder kan brukes som basis for produksjon av private goder.

Det vil også være ønskelig å belyse effektene av ulike næringspolitiske virkemidler på forholdet mellom ulike samfunnsinteresser (f. eks. friluftsliv) og alternativ næringsmessig bruk av landskapet. Hvordan oppfatter og verdsetter ulike aktører de enkelte elementer, f. eks. kulturlandskapet? Hvordan kan konfliktfylte interesser med hensyn til kulturlandskap og andre samfunnsverdier håndteres i politikkutforming og forvaltning?

4.2.2. Internasjonale rammebetingelser

For marin sektor er betingelsene for adgang til de internasjonale markeder et avgjørende spørsmål. Disse betingelsene er under stadig forandring og krever oppdatering av kunnskap. I løpet av et 10-år har antallet regionale og bilaterale handelsavtaler økt dramatisk. Slike avtaler rommer ofte de mest dynamiske feltene innenfor handel, som f.eks. investeringer. Et sentralt forskningsmessig spørsmål i denne sammenheng vil være å se på innholdet i ulike regionale og bilaterale avtaler, og hvordan disse bidrar til å skape konkurransefordeler for de impliserte landenes fiskerinæringer. Hva er de dynamiske elementene i avtalene? Hvordan implementeres de? Hvordan står de i forhold til WTO-regelverket? Hvilke rammevilkår har norske næringsaktører i forhold til aktører i konkurrentland?

Selv om handlingsrommet for den nasjonale politikken blir mindre som følge av internasjonale handelsavtaler, er det av avgjørende betydning å bruke de mulighetene som gis for å oppnå de nasjonale næringspolitiske og regionalpolitiske målsetninger. Det er et løpende behov for å øke kunnskapsgrunnlaget til støtte for politiske beslutninger omkring de areal- og naturbaserte næringenes videre utvikling og belyse næringspolitikken og konsekvensene av reguleringer og virkemiddelbruk for næringsaktørene og for samfunnet.

Regjeringen arbeider for å opprettholde et aktivt landbruk i hele landet. Målet er å utvikle mer robuste og fremtidsrettede bruk som kan sikre bedre inntjeningsmuligheter. På gårdsbruk der jord- og skogbruket har fått redusert betydning blir det viktig å legge til rette for produksjon av nye tjenester og produkter som markedet etterspør. Her vil det være behov for ny kunnskap til støtte for utviklingen av nye strategier innen landbrukspolitikken.

I forsøket på å ivareta *norske* interesser er det svært viktig å utvikle forståelsen av *andre lands* interesser og strategier. Dette gjelder i forhold til både WTO-forhandlingene, regionale og bilaterale handelsavtaler og EU/EØS. Det er viktig å utrede konsekvensene av ulike alternativer og avtaler som inngås, og det er nødvendig å utvikle en bedre *prosess*forståelse. Utviklingen på dette området fremstår som en *kontinuerlig forhandlingsprosess* hvor det ikke kan forventes noen stabil likevekt. For eksempel er EU i en dynamisk utvikling som også vil påvirke norske interesser. Det samme gjelder også andre regionale og bilaterale handels-forhandlinger og handelsavtaler, enten Norge deltar i disse eller ikke.

Det kanskje viktigste globale endringstrekket det siste 10-året er at fiskeri og skogbruk er blitt en viktig miljøpolitisk problemstilling. Dette går igjen i en rekke internasjonale fora som FNs generalforsamling, WTO og samarbeidet under konvensjonen om biologisk mangfold, og har et privat motstykke i miljømerking. Et sentralt element i den sammenheng er at handelstiltak søkes legitimert som miljøpolitisk virkemiddel. Forskning på dette området er viktig for å unngå vilkårlighet og bruk av miljøtiltak som handelsproteksjonisme. Norsk fiskerinæring er særlig sårbar for denne utviklingen. Siden slike tiltak nå har vært i bruk i noen år, er det også interessant med en forskningsmessig belysning av hvordan ulike handelstiltak i praksis blir brukt.

4.2.3. Areal og miljøforvaltning

Landbrukets kulturlandskap representerer sammen med kulturminner og kulturmiljøer viktige fysiske elementer og utgjør store verdier. Disse ressurser er svært viktige for ny naturbasert næringsvirksomhet. Som følge av samfunnsmessige endringer går marginale jordbruksarealer ut av drift og grender og småsamfunn forlates. Dette fører til at arealer gror igjen,

opplevelsesverdier i kulturlandskap forringes og bygningsmasse forfaller. Samtidig som det andre steder i landet er arealpress og nedbygging av landbrukets kulturlandskap som er den største utfordringen. Hensynet til landbrukets arealressurser har god forankring politisk, men taper ofte i et mer kortsiktig perspektiv. Det er et kunnskapsbehov knyttet til å videreutvikle adekvate planverktøy for å sikre at samfunnsplanleggingen tar tilstrekkelig hensyn til et langsiktig arealressursvern.

Behovet for å løse utfordringen knyttet til bruk og vern er viktig, spesielt i og omkring naturvernområder. Myndighetene er opptatt av å finne den rette balansen mellom bruk og vern. Norge har undertegnet flere internasjonale avtaler som legger klare føringer på nasjonalt vern av arealer og arter. Samtidig er det åpenbart at mye av verdiskapningen og sysselsettingen i distriktene er direkte avhengig av kommersiell utnyttelse av utmarksressurser. Dette reiser behov for forvaltning som balanserer næringsutvikling og vern, slik at naturressursene kan gi grunnlag for næringsutvikling langt inn i framtida. ”Fjellteksten” (Revidert Nasjonalbudsjett 2003 Miljøverndepartementet) gir de sentrale rammebetingelsen for hva som er ønsket og mulig utvikling på dette området. Det må utvikles modeller for forvaltning og næringsutvikling i tilknytning til verneområdene som kan muliggjøre slik utvikling.

Reindrift er en svært arealkrevende næring, både på grunn av marginale beiteområder og på grunn av reinens behov for ulike sesongbeiter og flytt- og trekkveier mellom disse. Inngrep og forstyrrelser har akselerert de siste tiårene. Dette har ført til varig reduksjon av arealer som reindriften har til rådighet, og til økte forstyrrelser. På bakgrunn av dette er det behov for en bedre sikring av reindriftens arealer, og da særlig de arealene som er avgjørende for en bærekraftig reindrift. Samtidig er det viktig å bidra til at næringens egen bruk av arealene kan skje på en måte som ikke reduserer miljøvedier eller grunnlaget for langsiktig næringsutvikling. Videre kan næringsvirksomhet innenfor reinbeiteområdene reise folkerettslige problemstillinger. Næringsvirksomhet i tilknytning til verneområder i tråd med ”Fjellteksten” kan dessuten gi spesielle utfordringer med utgangspunkt i problematikken som reiser seg med økt ferdsel og støy på reindriftsarealer. Det er også kunnskapsbehov knyttet til det potensialet som ligger for økt verdiskaping basert på den særegne og tradisjonelle kulturen og driftsformen reindriften representerer.

Bruk av arealer til bolig og næringsbygging kan føre til konflikter med den langsiktige arealressursdisponeringen. Bare 3% av Norges areal er jordbruksareal og en stor andel av de beste jordbruksarealene ligger i tilknytning til byer hvor det er et press på arealene. Det er derfor viktig å se arealbrukskonflikter knyttet til næringsutvikling i et bynært perspektiv. Mulighetsrommet er av en annen karakter i de sentrale områder enn i mer perifere strøk og dette gir derfor andre problemstillinger. Den samme utfordring knyttet til arealbruk gjelder for områder med ekspanderende fritidsbebyggelser i fjell og kyststrøk. Her er imidlertid forskningsutfordringene i stor grad knyttet til utvikling av hensiktsmessige modeller som kan bidra til bærekraftig forvaltning for å sikre naturressursene.

Ridesenter, grønn omsorg og tilrettelegging for gårdsturisme er eksempler på landbruksrelatert næringsutvikling som kan føre med seg utfordringer knyttet til ulike arealbruksinteresser. En annen viktig arealbruksinteresse er landbruksareal til rekreasjonsformål. Det er en stadig økende etterspørsel etter turstier og -løyper sommer og vintertid i tilknytning til gårdbrukeres jordbruks- og skogsareal. Dette skaper muligheter for næringsutvikling samtidig som det skaper forvaltingsmessige utfordringer.

Den kraftige ekspansjonen i havbruksnæringen - sammen med andre ekspanderende sektorer som reiselivsnæringen og fritidssektoren – skaper et økende press på arealbruken i kystsonen. Det er behov for forskning i kystsonen for å belyse endringsprosesser og effekter som grunnlag for en mer helhetlig kystsoneplanlegging og -forvaltning. Utvikling av forvaltningsmodeller som evner å samordne lokalt, regionalt og nasjonalt forvaltningsnivå er en viktig oppgave. Her er det mange forskningsutfordringer knyttet til utvikling av integrerende forvaltningsmodeller og planprosesser som bidrar til samordning mellom sektorer og forvaltningsnivåer og bidrar til medvirkning og konfliktløsning.

4.2.4. Endringer i offentlig sektor

Generelt vil det være en viktig oppgave å bidra til at offentlige forvaltningen i størst mulig grad har tilgang på forskningsbasert kunnskap. Særlig er dette sentralt i forhold til at stadig flere offentlige virkemidler på landbrukssektoren, som for eksempel omdisponering av areal, etablererstøtte, informasjon om virkemiddelapparatet med mer, er blitt desentralisert.

Forvaltningen er inne i en moderniseringsfase, blant annet med mål å lage effektive forvaltningsorganer. Det er overført nye oppgaver til kommunene, og næringsutvikling er i ferd med i større grad å bli regionalisert. En dimensjon er knyttet til hvordan forvaltningen velger å organisere og lokalisere sine forvaltningsorganer og FoU-institusjoner – både for å drive god forvaltning og en effektiv næringsutvikling, men også for å utvikle robuste regioner. En annen dimensjon er knyttet til at deler av ressursgrunnlaget for de arealbaserte næringene forvaltes av ulike departementer. Som en konsekvens av den økende prissetting av offentlige tjenester som må betales av brukerne, vil offentlig forvaltning stilles overfor økte krav om effektiv tjenesteyting. Det er kunnskapsbehov knyttet til effektene av disse ulike tiltakene.

5. NÆRINGSLIVETS OG FORVALTNINGENS MEDVIRKNING.

I forhold til de tidligere satsinger vil det i det nye programmet bli økt fokus på innovasjon. Et økt fokus på brukerstyrt forskning skal sikre innovasjon basert på markedsutvikling/-trender innenfor sektoren. Innovasjon i næringene er det sentrale målet for programmet. Det betyr at næringene og den offentlige forvaltning må være sentrale aktører i prioritering og finansiering av forskningen i programmet.

5.1 Næringslivet

De ulike **næringene** som er målgruppe for programmet, er representert i planlegging av programmet for at deres prioriteringer skal få en fremtredende plass i programplanen. Næringene må også sikres et flertall av representantene i programstyret som skal drifte programmet senere. Dette betyr at næringene vil ha en avgjørende rolle ved prioriteringer av satsingsområder innenfor programmet og ved tildeling av prosjektmidler. Brukerstyrt forskning vil være det viktigste virkemiddelet for den næringsrettede forskningen. I tillegg vil næringene ha en viktig rolle i prioritering av temaer der det er behov for kompetanseheving i FoU-miljøene. For næringsrettet kompetansebyggende virksomhet vil kompetanseprosjekter med brukermedvirkning (KMB) være et viktig virkemiddel. Næringene vil også kunne få en aktiv medvirkning gjennom tett samarbeid og koordinering med Fiskeri- og havbruksnæringens forskningsfond og Fondet for forskningsavgift på landbruksprodukter/Forskningsmidler over Jordbruksavtalen.

5.2 Forvaltningen

Forvaltningens forskningsbehov blir ivaretatt ved at forvaltningen er representert i planleggingen av programmet og gjennom dialog og føringer gitt i de årlige tildelinger av midler. I gjennomføringen av den delen av programmet som skal utvikle kunnskap for fiskeri, havbruk, landbruk og reindrift når det gjelder *handelspolitikk, næringspolitikk, arealpolitikk og offentlig virkemiddelbruk,* foreslås det nedsatt ei bredt sammensatt referansegruppe til støtte for programstyrets arbeid, hvor forvaltningen med interesser i programmet er representert. I tillegg bør det skapes møteplasser for næringslivsrepresentanter, forvaltningen og forskningen til støtte for utviklingen av den forvaltningsrettede forskningen i programmet.

6. INTERNASJONALT SAMARBEID

Innenfor programmet skal det legges vekt på strategisk internasjonalt samarbeid som et ledd i målet om økt internasjonalisering, kunnskapsinnhenting og kvalitetssikring av forskningen. I forhold til for eksempel utmarksturisme påregnes det betydelige gevinster av å innhente erfaringsbasert kunnskap og etablere samarbeidsrelasjoner til FoU-institusjoner i flere europeiske land til støtte for egne forskningssatsninger.

EUs 7. rammeprogram (7RP)

Denne aktiviteten er under planlegging og vil få oppstart i 2007. Det planlegges ut i fra en vesentlig større budsjettramme en for 6. rammeprogram, og Norge er aktiv med innspill til det nye rammeprogrammet.

Nordisk kontaktorgan for jordbruksforskning (NKJ): NKJ er et kontakt- og samarbeidsorgan for de fem nordiske lands forskningsfinansierende organ innen jordbruksområdet. NKJ har egne utlysninger, men prosjekter finansieres primært med nasjonale midler.

7. VIRKEMIDLER

Virkemiddelbruken i Forskningsrådet er under revisjon, herunder virkemidler for den innovasjons- og næringsrettede forskningen. Virkemidler innenfor programmet vil bli:

- Brukerstyrte innovasjonsprosjekter (BIP)
- Kompetansebyggende virkemidler. Dette kan gjelde forskerprosjekter, kompetanseprosjekter med brukermedvirkning (KMB) og strategiske instituttprogram. KMB blir det viktigste kompetansebyggende virkemiddelet i programmet. Programmets rolle i strategiske instituttprogrammer vil bli avklart senere
- Forskerprosjekter kan brukes for spesielle utlysninger innenfor programmet. Blant annet vil hoveddelen av forvaltningens behov for å utvikle kunnskap om *handelspolitikk, næringspolitikk og offentlig virkemiddelbruk* fortsatt bli ivaretatt på en slik måte.

I tillegg vil SkatteFUNN være et viktig virkemiddel som skal koordineres med de brukerstyrte innovasjonsprosjektene.

Det er viktig at kompetansebygging skjer både i brukerstyrte prosjekter og i de kompetansebyggende prosjektene. De kompetansebyggende prosjektene skal bidra til at FoU-miljøene har den kompetansen som næringen og forvaltning etterspør i et 5-10 års perspektiv. Doktorgradsutdanning og post. doc. aktivitet vil være sentrale oppgaver for det nye

programmet. Her vil universitetene ha en viktig oppgave. Videre vil det være viktig med internasjonal mobilitet i prosjektene. Dette gjelder både forskningsopphold for norske stipendiater/forskere ved utenlandske FoU-institusjoner og opphold for utenlandske forskere i Norge. En viktig del av den kompetansebyggende aktiviteten er å få fram forskertalenter som ønsker og har evne til å bruke forskningsresultater som grunnlag for kommersielle muligheter. Programmet skal bidra til utstrakt samarbeid med virkemiddelorgan som legger til rette for kommersialisering av forskningsresultater.

For å sikre kvalitetsmessig god forskning skal det være konkurranse om alle prosjektmidler. Dette gjelder både brukerstyrte og kompetansebyggende prosjekter. For brukerstyrte prosjekter skal regelen være at flere bedrifter eller eventuelt en bransje samarbeider i hvert enkelt prosjekt. Kun unntaksvis skal prosjektsøknader fra enkeltbedrifter støttes. For de kompetansebyggende virkemidler skal samarbeid mellom ulike FoU-miljøer være et viktig kriterium for å fremme spisskompetanse og unngå unødig parallell oppbygging av kompetanse. Samarbeid med bedrifter og FoU-miljøer i utlandet vil få økt betydning og vil være et viktig kriterium for seleksjon av søknader, spesielt på områder der Norge har svak kompetanse. Det må sikres god koordinering med virkemidlet strategiske instituttprogram. Det skal legges avgjørende vekt på å utløse det store potensialet for forskningsmessig og næringsmessig synergi mellom de marine og de landbruksbaserte næringene.

8. SAMARBEID, AVGRENSNING OG SYNERGIER

Internt i Forskningsrådet

Det vil være behov for avklaring av ansvar, samarbeid og koordinering innenfor en rekke områder samtidig som muligheter for synergi må stimuleres på tvers av de ulike programmene. Dette gjelder så vel i forhold til behovet for å harmonisere virksomheten på tematiske områder som berører flere programmer, som ivaretakelse av programmet ansvar for å utvikle kunnskap for fiskeri, havbruk, landbruk og reindrift når det gjelder *handelspolitikk, næringspolitikk, arealpolitikk og offentlig virkemiddelbruk.* I gjennomføringen av denne forskningen foreslås et eget fagutvalg (referansegruppe) til støtte for programstyrets arbeid – også bidra til å sikre god nærings- og forvaltningsmessig relevans og balanse i programmets satsninger.

Flere nåværende og fremtidige programmer vil inneholde forskning med betydning for næringsutvikling og forvaltning i privat og offentlig sektor. Temaene vil i enkelte sammenhenger kunne være overlappende i betydelig grad. Eksempel på dette er at vern av kulturminner som har en verdi i seg selv, i tillegg også kan være en forutsetning for næringsutvikling. Det samme kan sies om vern og bruk av kulturlandskap og kystsonen. Slike sammensatte problemstillinger må løses praktisk gjennom felles problembeskrivelser og felles utlysningstekster og utlysningsdatoer, alternativt omforent avgrensede utlysninger. En rettesnor for ansvarsdelingen mellom Innovasjonsdivisjonen og Satsingsdivisjonen vil være henholdsvis næringsaspektet (det kommersielle) og det forvaltningsrettede.

MATprogrammet, Havbruk og fellessatsningen TRE

Det vil bli behov for avgrensninger og samarbeid på mange områder med alle disse programmene, noe som krever spesielt tilrettelagte samarbeidsprosedyrer mellom programmene. Særlig i forhold til at Arealprogrammets er gitt helhetlig ansvar for å utvikle kunnskap for fiskeri, havbruk, jord- og skogbruk når det gjelder handelspolitikk, næringspolitikk og offentlig virkemiddelbruk vil dette være viktig. I referansegruppen som

foreslås nedsatt for denne forskningen er det derfor viktig at programstyrene for MATprogrammet, Havbruk og fellessatsningen TRE er representert.

Havet og kysten
Spesielt for kystsoneforskningen vil det bli behov for koordinering med programmet *Havet og kysten*. Arealprogrammets hovedanliggende er samfunnsforskning knyttet til forvaltning av strandsonen for å sikre samordning mellom sektorer og forvaltningsnivåer som grunnlag for næringsutvikling. Havet og kysten vil ha ansvar for forskning knyttet til marine ressurser, og skal fremskaffe kunnskap gjennom naturvitenskapelig, teknologisk og samfunnsrelatert forskning som danner grunnlag for den langsiktige forvaltning og utnyttelse av de marine ressursene.

Landskap i endring
Kulturlandskapet representerer sammen med kulturminner og kulturmiljøer viktige ressurser for ny naturbasert næringsvirksomhet, og enkelte forskningstemaer knyttet til kulturlandskapet kommer derfor til å bli tatt inn i Arealprogrammet. I 2005 starter planleggingen av en videreføring av programmet *Landskap i endring* (200-2007) som har hatt som mål å framskaffe kunnskap som støtter utviklingen av en helhetlig og langsiktig bruk og forvaltning av kulturmiljø og naturressurser. Det vil være flere fagfelt hvor det vil være behov for et tett samarbeid mellom Arealprogrammet og en oppfølging av Landskap i endring for å sortere faglig ansvar og sørge for god koordinering mellom programmene.

SkatteFUNN
SkatteFUNN som er indirekte og rettighetsbasert, skal være førstevalg av virkemiddel for næringene. Næringene bruker arealprogrammet primært for mer forskningstunge prosjekter og der flere bedrifter samarbeider om felles innovasjoner. Det vil være en viktig oppgave å sørge for at næringslivet kan bruke begge virkemidlene innenfor ulike deler av det samme prosjektet.

Kommersialisering av FoU-resultater (FORNY)
Programmets mål er å øke verdiskapingen ved å kommersialisere forskningsbaserte forretningsideer med stort markedspotensial.

Samarbeid om strategiske instituttprogram
Strategiske instituttprogram er en viktig del av basisfinansieringen av forskningsmiljøene i Norge. Vurdering av framtidas bruk av dette virkemiddelet vil bli en sentral del av St.meld. nr. 20 (2004-2005) Vilje til forskning.

Eksterne samarbeidsforhold

Innovasjon Norge
Ny samarbeidsavtale mellom Forskningsrådet og Innovasjon Norge og ansettelse av Forskningsrådets regionale representanter ved en del av regionkontorene til Innovasjon Norge bør gi helt nye muligheter for program- og prosjektsamarbeid. Forskningsrådet vil ha hovedfokus på den næringsrettede forskningen, mens Innovasjon Norge har primærfokus på næringsrettet utviklingsarbeid. Mange næringsrettede prosjekter som bedrifter eller bransjer ønsker å gjennomføre inkluderer både forskning og utvikling. For slike prosjekter må de to institusjonene sørge for smidige modeller for samfinansiering.

Fondet for forskningsavgift på landbruksprodukter/Forskningsmidler over Jordbruksavtalen.
Gjennom Jordmatutlysningen høsten 2004 er det lagt et godt og konstruktivt grunnlag for felles satsinger som kan utvikles videre som en del av det nye programmet.

Fiskeri- og havbruksnæringens forskningsfond (FHF)
Det er utviklet gode samarbeidsrelasjoner mellom flere av de nåværende program i Forskningsrådet og FHF. For å utvikle samarbeidet videre bør FHF og Forskningsrådet gjennomføre felles og tidsmessig sammenfallende planleggingsprosesser. Samarbeidsmodellen som er utviklet mellom Forskningsrådet og Fondet for forskningsavgift på landbruksprodukter for Jordmatsatsingen, kan være et viktig grunnlag for utvikling av en lignende modell for forskningssamarbeidet også på det marine området.

Utviklingsfondet for skogbruk
Fondets midler skal nyttes til utvikling av forskning og utvikling, informasjon og opplæring innen skogbruket, samt til andre tiltak av interesse for skogbruksnæringen.

Skogtiltaksfondet
Aktørene i skognæringen kan søke fondet for å dekke egenandeler i Brukerstyrte innovasjonsprosjekter eller kompetanseprosjekter med brukermedvirkning.

9. ØKONOMISKE RAMMER

Økonomisk ramme for det nye programmet vil bli utarbeidet som en del av Forskningsrådets budsjettforslag for 2006. Det vil bli utarbeidet et nullvekstbudsjett og et alternativ basert på vekst.

Basert på dagens finansieringsrammer for ulike satsinger og en vurdering av hvilke løpende prosjekter som tematisk vil høre inn under programmet er det fremmet et budsjettforslag for 2006 på 39,5 mill kroner (nullvekst), med følgende finansiering: LMD 28,0 mill kroner, FKD 9,5 mill kroner og UFD 2,0 mill kroner. I vekstforslaget er det foreslått ytterligere 19,0 mill kroner, som fordeler seg slik: LMD 10,0 mill kroner, FKD 5,0 mill kroner og MD 4,0 mill kroner.

Programmet vil også kunne forvalte prosjektmidler innenfor utvalgte satsingsområder fra Fondet for forskningsavgift på landbruksprodukter, Fiskeri- og havbruksnæringens forskningsfond og midler over Jordbruksavtalen etter nærmere avtale med fondsstyrene.

Programmet skal virke utløsende for næringenes bruk av midler til forskning, og næringene vil bruke betydelige midler i brukerstyrte prosjekter og i kompetanseprosjekter med brukermedvirkning.